

РОЗДІЛ 2 СПЕЦІАЛЬНА ТА ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

УДК 376-056.36:796-022.51

DOI 10.32782/ped-uzhnu/2024-6-6

Кляп Маріанна Іванівна,
ORCID ID: 0000-0003-4677-8718
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної терапії, реабілітації,
спеціальної та інклюзивної освіти
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОРЕКЦІЇ РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

THE ASPECTS OF DEVELOPMENT CORRECTION FOR STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITY DURING HANDICRAFT LESSONS

У статті досліджено окремі питання корекції розвитку дітей з порушеннями інтелекту на уроках трудового навчання. Підкреслено необхідність формування в школярів з інтелектуальною недостатністю таких необхідних вмінь та навичок як усвідомлення завдання, планування діяльності, самоконтроль та самооцінка. Розглянуто етапи планування, види самоконтролю. Зазначено, що з метою корекції розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями вчитель має проводити корекційну роботу системно та цілеспрямовано.

Крім висвітлення питань корекції інтелектуальної сфери, стаття торкається можливостей уроків трудового навчання для стимуляції розвитку загальної та дрібної моторики. Зазначено доцільність використання з цієї метою сучасних засобів художньої праці (вироби із бісеру, природніх матеріалів, специфічні вироби з паперу, квітникарство, писанкарство, лозоплетіння тощо).

Ключові слова: учні з порушеннями інтелекту, корекційна робота, трудове навчання, планування, дрібна моторика.

The article dwells upon particular issues relevant to development correction for students with intellectual disability during handicraft lessons. The necessity to form important skills and abilities for students with intellectual disability, such as realizing the task, activity layout, self-control and self-evaluation, has been emphasized. Types of self-control and layout stages have been considered. It should be noted that the teacher should conduct correction work for students with intellectual disability, within the aim to correct their development, systematically and purposefully.

Besides covering the issues of intellectual sphere correction, the article deals with possibility to conduct handicraft lessons in order to stimulate the development of general and fine motor skills. We should mention that following modern art means are relevant to apply: beads, natural materials, specific paper craft, florists design, pysanky (Easter eggs) coloring, wickerwork.

Key words: students with intellectual disability, correction work, handicraft, layout, fine motor skills.

Постановка проблеми. Демократизація та гуманізація сучасного суспільства, реальності життя потребують певних змін у ставленні людей до членів суспільства, які відрізняються своїми певними особливостями. Така складна еволюція передбачає руйнацію стійких стереотипів у сфері соціальних та професійних відносин, зокрема щодо осіб з порушеннями інтелекту. Діти зазначеної категорії, які навчаються у закладах освіти з інклюзивним навчанням або в спеціальних загальноосвітніх закладах, мають за час навчання

не тільки здобути певній освітній рівень, але й отримати соціальні навички, в тому числі усвідомити можливість свого майбутнього працевлаштування. Провідна роль в цьому контексті відводиться урокам трудового навчання.

Уся освітня сфера зазнає впливу реформ, які відбуваються в Україні, актуалізуючи потребу в створенні освітнього середовища, яке було б сприятливим для дітей з особливими освітніми потребами, в нашому випадку для тих, що мають порушення інтелекту, з метою забезпечити їх дієву соціалізацію.

Перед сучасною школою, як спеціальною, так з інклюзивним навчанням, крім загальних завдань трудового, інтелектуального, морального і фізичного виховання, стоїть розв'язання питань, які полягають у корекції та компенсації порушених функцій організму дітей з інтелектуальними порушеннями, щоб підготувати їх до самостійного життя, соціалізації в умовах сучасного суспільства. Однак, здійснення на практиці завдань навчально-корекційної та виховної роботи ускладнюється обмеженими можливостями пізнавальної сфери учнів зазначеної категорії. Ось чому стимуляція цих дітей до сприйняття педагогічних впливів і будь-якої пізнавальної діяльності має винятково важливе корекційне значення. Всі складові навчального плану закладу освіти мають бути спрямованими на забезпечення корекційно-розвиваючого впливу на розвиток школярів з особливими освітніми потребами (далі ООП), зокрема з інтелектуальними порушеннями, але значення трудового навчання тут не можна недооцінювати. Трудове навчання є складовою єдиної системи навчання, виховання і розвитку учнів з порушеннями інтелекту, сприяє формуванню предметних, міжпредметних, та ключових компетентностей школярів на основі врахування індивідуальних психофізичних можливостей дитини зазначеної нозології і покликане створювати умови для формування особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного суспільства. Трудове навчання як у спеціальній, так і в школі з інклюзивним навчанням є стимулом і вихідною ланкою інтелектуального, фізичного, морального становлення особистості, створює умови формування соціально-трудової компетентності. Починаючи з початкових класів, трудове навчання сприяє формуванню в учнів таких компетентностей, як технічний і технологічний кругозір, культура праці, самостійне та критичне мислення, розвиток особистісних якостей, виховання відповідальності за результати власної діяльності. Тільки в праці розкриваються здібності, збагачуються знання, закріплюються вміння і навички, проявляється творчість [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У спеціальній психолого-педагогічній літературі питання корекційно-розвивального значення трудового навчання школярів з порушеннями інтелекту достатньо ґрунтовно представлено у дослідженнях учених. Зокрема визначено основні напрями навчання цих дітей відповідно до затверджених навчальних програм, з'ясовано

труднощі в опануванні змісту окремих розділів та формуванні трудових умінь і навичок, окреслено ефективні шляхи вдосконалення навчального процесу (Г. М. Дульнев, І. Г. Єременко, М. О. Козленко, В. О. Липа, В. М. Синьов, О. П. Хохліна, Н. А. Гіренко, О. В. Чеботарьова, А. Б. Молодід та ін.). Більшість дослідників зосереджуються на проблемі опанування найпростішими трудовими навичками учнями з інтелектуальною недостатністю, їх профорієнтації на уроках трудового навчання. Питання корекції інтелектуального розвитку школярів зазначеної категорії та використання новітніх підходів до вдосконалення дрібної моторики розглядаються в меншій мірі.

Мета статті: проаналізувати використання уроків трудового навчання для корекції окремих психічних функцій у школярів з інтелектуальними порушеннями, застосування новітніх підходів до вдосконалення їх дрібної моторики під час трудових операцій.

Виклад основного матеріалу. Спеціальна педагогіка розглядає соціальну адаптацію учнів з ООП, і зокрема залучення їх до трудової діяльності, у зв'язку з корекцією недоліків їх психічного розвитку та формуванням відповідних професійних якостей. Практика спеціального та інклюзивного навчання й виховання, наявні дослідження в цій галузі свідчать, що в школярів з порушеннями інтелекту поступово формуються відповідні знання та вміння, завдяки чому вони успішніше адаптуються в суспільстві [2, с. 8–9].

Головними завданнями навчання та виховання учнів з інтелектуальною недостатністю у спеціальній школі або в закладі з інклюзивним навчанням є їх соціалізація і корекція недоліків їхньої пізнавальної діяльності та особистості. На думку О. Хохліної, корекційний вплив трудового навчання стає ефективним тільки за умови спеціального добору змісту навчання (як і інших ланок педагогічного процесу), використання його корекційних можливостей для досягнення поставленої мети виправлення порушень розвитку дитини. Отже, корекційна спрямованість змісту навчання забезпечується тоді, коли вчитель свідомо спрямовує школярів на розв'язання розумових задач, які входять до кожного трудового завдання [4, с. 419].

У структурі трудової діяльності загальнотрудові інтелектуальні вміння відіграють провідну роль у досягненні цієї мети. До них належать: орієнтування в завданні, попереднє планування ходу його виконання, здійснення самоконтролю під час трудової діяльності і після її закінчення. Зміст орієнтувальних дій включає такі характеристики:

- розуміння мети трудового завдання;
- формування уявлень про наступний результат праці;
- визначення конкретних умов, необхідних для виконання трудового завдання [1, с. 28].

В учнів з інтелектуальними порушеннями спостерігається недостатність орієнтувальної діяльності, тому вони не можуть самостійно проаналізувати зразок виробу, який треба виготовити, розібратися у його структурі та послідовності виготовлення. Необхідні спеціальні прийоми навчання: використання наочності, детальне пояснення і демонстрація ходу роботи, застереження щодо можливих помилок. Позитивний вплив матиме система спеціально продуманих вчителем запитань з метою усвідомлення учнями інформації, використання дидактичних ігор з опорою на диференційований підхід до школярів. Така організація навчання сприятиме розвитку орієнтувальної діяльності, підвищенню самостійності, більш стійкому оволодінню трудовими навичками. Крім того, в ході такої діяльності в учнів з інтелектуальними порушеннями будуть удосконалюватися психічні процеси сприйняття (слухового, зорового, дотикового), довільної уваги, різні види пам'яті (довготривала, образна, рухова), а саме головне – розумові операції (аналіз, порівняння, синтез), що здійснюватиме позитивний вплив на розвиток особистості школяра.

Своєрідність розвитку особистості дитини з інтелектуальними порушеннями зумовлена дифузним ураженням кори головного мозку, що призводить до порушеннями пізнавальної діяльності та емоційно-вольової сфери. В основі даного порушення лежить аномальний розвиток психіки, що відображається на формуванні особистості такої дитини.

З точки зору психології, планування – це процес, спрямований на вибір шляхів, засобів, способів та послідовності дій, що ведуть до досягнення мети. Планування є складовою частиною виконання трудових операцій, тому розвиток навичок планування є одним із завдань корекційної роботи на уроках трудового навчання.

Планування завжди пов'язане з напруженою розумовою роботою. Воно передбачає усвідомлення завдання, попереднє орієнтування в ньому, виділення специфічних особливостей матеріалу та операцій, встановлення визначених зв'язків та відношень. Тому планування трудової діяльності учнями з порушеннями інтелекту обумовлене значними складнощами й характеризується низкою специфічних особливостей.

Процес планування починається з усвідомлення й уточнення трудового завдання, з вибору шляхів і засобів його здійснення. Психологічні спостереження доводять, що без керівної ролі вчителя школярі починають виконувати завдання без певного аналізу умов і вимог, продуманого вибору способів і послідовності дій [1, с. 30; 2, с. 43].

У дослідженнях Г. Дульнєва, А. Лурії, Б. Пінського, відзначалося, що діти з інтелектуальною недостатністю, які мають інструкції з визначеними вказівками, не завжди їх дотримуються, змінюють хід роботи на власний розсуд. Для того, щоб навчити цих учнів складати план виконання певної роботи, було розроблено низку методик та порад [2, с.42-43]. Педагогами-практиками пропонується використовувати вербалізацію дій, спрямованих на аналіз, схематичні малюнки планів, щоб кожен пункт плану відповідав словесній інструкції, а також використання інструкційних таблиць. У кожній з таких таблиць описано у визначеній послідовності всі операції, пов'язані з виготовленням предмету. До опису додається наочний матеріал. Таким чином таблиця являє собою письмову інструкцію з вказівками, як і в якій послідовності здійснюються необхідні операції.

Але навіть наявність такої розгорнутої інструкції не завжди сприяє учню у виконанні роботи згідно з планом. Учні з порушеннями інтелекту не завжди можуть самостійно подолати труднощі, що виникли в процесі роботи над виробом. Тому завдання вчителя – вчасно допомогти школяру, спрямувати його дії на виконання адекватних операцій, оскільки допустивши помилку, учень не зможе її виправити й отримати необхідний результат. При цьому вчитель має пам'ятати, що надмірна допомога може зашкодити формуванню самостійності учня, тому він має дозувати підказки з урахуванням індивідуальних особливостей школярів.

Формування прийомів та навичок планування в дітей тісно пов'язане з навчально-виховною роботою в цілому й корекційно-виховною роботою на уроках трудового навчання зокрема. Допомога з боку вчителя не повинна зводитися лише до того, щоб надати школяру план у готовому вигляді. Вирішення цього питання залежить від того, як учень сприймає допомогу педагога та реагує на неї, чи є ця реакція усвідомленою, чи автоматичною. Саме в цьому й полягає специфіка корекційної роботи вчителя.

Для того, щоб результати праці відповідали очікуванням, необхідно мати навички контролювати і корегувати свою роботу відповідно до визначеної

мети. Тому школярі з інтелектуальною недостатністю мають навчитися здійснювати самоконтроль у процесі своєї трудової діяльності.

У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається несформованість самоконтролю, вони слабо здатні корегувати свою діяльність у ході роботи або після її завершення. Значення формування навичок самоконтролю в школярів з порушеннями інтелекту особливо зростає при навчанні в інклюзивних класах, бо в учнів з типовим розвитком ця здатність формується швидше і легше.

Дослідники проблем формування вмінь та навичок в ході трудової діяльності розглядають два основні підходи щодо самоконтролю. Одні виділяють безпосередній самоконтроль, який здійснюється в процесі виконання і регуляції дій, і перевірочний, що здійснюється «на око» або за допомогою контрольних-вимірювальних інструментів після завершення роботи. Інші поділяють самоконтроль на констатувальний і корегувальний. Констатувальний – здійснюється під час зіставлення результату, який одержали, з уявною метою; корегувальний – зіставлення з одержаним результатом і коректування до поставленої мети. Констатувальний припускає виявлення відхилень від поставленого результату; корегувальний – не тільки визначення відхилень від мети, але й уміння оцінити причини та намітити шляхи усунення помилок [1, с. 32].

Види та форми самоконтролю залежать від характеру діяльності та етапу, на якому він здійснюється. Він може бути початковим, поточним та заключним і при цьому розрізнятися за змістом та формою. Здатність здійснювати самоконтроль залежить також від вікових та особистісних особливостей школярів. Так, учні початкових класів з порушеннями інтелекту не вміють під час роботи контролювати й коректувати більше двох операцій. Контролюючи при виконанні операції, дві-три вимоги, діти не враховують інші, що поребувало б більш складних розумових операцій [2, с. 44–45].

Особливості самоконтролю учнів з інтелектуальними порушеннями у процесі праці значною мірою зумовлені тим, що в них недостатньо розвинуті вимірювальні дії. Діти не вміють користуватися у відповідній мірі вимірювальними інструментами, раціональними прийомами «на око», що є причиною значної кількості помилок та недоліків у роботі. Розвивати такі навички, крім уроків трудового навчання, потрібно на уроках математики або на образотворчому мистецтві, що потребуватиме системного підходу у корекційній роботі

вчителя спеціальної школи або асистента вчителя в інклюзивному класі. Навчання вимірювальним навичкам необхідно супроводжувати корекційно-виховною роботою з розвитку пізнавальної діяльності учнів загалом.

Відсутність навичок самоконтролю є однією з причин слабого розвитку самостійності дій у дітей з порушеннями інтелекту. У процесі роботи учні рідко зупиняються, щоб перевірити правильність виконання операцій, не розглядають виріб у цілому, а звертають увагу лише на останні операції. Формування навичок самоконтролю є дуже важливим аспектом роботи вчителя трудового навчання у спеціальній школі, так само як роботи асистента вчителя закладу з інклюзивним навчанням. Це буде сприятиме усвідомленому та самостійному виконання практичних робіт школярами з інтелектуальними порушеннями.

Більшість практиків, говорячи про корекційне значення уроків трудового навчання для дітей з порушеннями інтелекту, мають на увазі, перш за все, удосконалення їх рухової сфери. Вони спираються на те, що органічні ураження нервової системи призводять до значних патологічних змін у вищій нервовій діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями, які зумовлюють порушення їх моторики. Дослідження М. Певзнер свідчать про те, що дифузне ураження кори головного мозку, особливо лобних частин, викликає грубе недорозвинення особистості, загалом супроводжується дефектами моторики. При цьому рухи в дитини пасивні, безпомічні, уповільнені, нескординовані й погано автоматизуються. Моторика в таких дітей характеризується стереотипністю і загальмованістю [1, с. 23].

З віком моторика дітей з інтелектуальною недостатністю може досягати рівня, максимально близького до нормотипового. Але робота, що потребує точності, злагодженості рухів, особливо тонких диференціювань, їм складно вдається. Це проявляється в порушенні точності, темпу рухів та зорово-рухової координації. Дітям доступне виконання рухів за наслідуванням, але з певними порушеннями: нечіткість рухів, не дотримання заданої амплітуди, кута нахилу, невміння регулювати м'язові зусилля.

Порушення загальної моторики дітей з порушеннями інтелекту своєрідно проявляються й у дрібній моториці, рухах пальців та кистей рук. Одні діти демонструють зразки швидкості та вправності рухів рук, а інші навпаки є незграбними, повільними, нездатними виконати навіть найелементарніші дії пальцями та руками.

Важливим засобом розвитку загальної та дрібної моторики дітей з інтелектуальною недостатністю є уроки трудового навчання в школі. В залежності від того, що необхідно розвивати у дитини, визначається мета і спеціальні шляхи організації трудового процесу, а також добираються методичні засоби і зміст навчання. Це дає можливість врахувати індивідуальні особливості кожної дитини для отримання позитивного результату в процесі практичної роботи. Так, у роботі на уроках трудового навчання використовується широкий діапазон різних видів практичної діяльності: вирізання з паперу та виготовлення аплікації, ліплення із пластиліну та соленого тіста, вишивання, витинання, виготовлення виробів із бісеру, природніх матеріалів, згодом – виготовлення виробів на швейній машинці, квітникарство та городництво, плетіння гачком та на спицях, виготовлення сувенірів. Позитивний вплив на розвиток дрібної моторики здійснюють ігри та вправи з пазлами та деталями леґо, які можна практикувати на уроках трудового навчання. Також можна виконувати під час фізкультхвилинки або за необхідності традиційні вправи для розвитку дрібної моторики:

- обертати кисті рук з максимальною амплітудою;
- стискувати кисті рук в кулак та розпрямляти їх (одночасно або почергово);
- послідовно натискувати кінчиком великого пальця на кінчики інших пальців тієї ж руки (пальці «вітаються»);
- почергово рухати вказівним та середнім пальцями з метою імітації «ходьби» пальцями по поверхні стола (однією рукою почергово з іншою або обома одночасно);
- виконувати рухи руками у послідовності: кулак – ребро – долоня тощо [2, с. 47–48].

Дослідники А. Молодід та О. Чеботарьова вважають, що удосконалення психофізичного розвитку школярів з порушеннями інтелекту відбувається у процесі опанування учнями різноманітних сучасних освітньо-корекційних програм з трудового навчання, зокрема швейною та столярною справою, квітникарством, декоративно-ужитковим мистецтвом, палітурною справою тощо. Цікавим для школярів з інтелектуальними порушеннями є ознайомлення із варіативними модулями з художньої праці: вишивання атласними стрічками, гладдю, хрестиком; роботи із соломкою або шкірою; писанкарство; килимарство; квілінг,

оригамі, витинанки; декупаж; флористика; лозоплетіння тощо. Позитивні емоції та інтерес учнів викликає робота з бісером: нанизування бісеру на нитку (від великої намистини до дрібної), вишивання бісером поконтур, бісерна пластика на дроті, бісерна мозаїка на тканині, бісерне ткацтво, виготовлення композицій з бісеру [3].

Запропоновані вчителем з цього переліку заняття мають бути посилюючими для школярів з порушеннями інтелекту, приносити їм одночасно і радість, і користь. Тільки тоді в контексті чітко продуманої корекційної роботи вони будуть здійснювати позитивний вплив не тільки на розвиток моторики рук учнів зазначеної категорії, а на корекцію їх психоемоційного стану загалом. Також дуже корисними для розвитку дрібної моторики є сухий пісочний басейн, перебирання та сортування крупи та насіння, завдання з прищіпками, шнурування, масаж рук горіхами, камінчиками, шестигранним олівцем, які також можна використовувати на уроках трудового навчання. Застосування таких спеціальних прийомів і вправ для розвитку психомоторики сприятиме поліпшенню стану функціональних можливостей учнів з інтелектуальними порушеннями до оволодіння ними в майбутньому доступними їм різними робітничими професіями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У системі підготовки учнів з порушеннями інтелекту до самостійного життя трудове навчання займає провідне місце. Цей предмет сприяє формуванню таких трудових умінь і навичок, як планування, самоконтроль, самооцінка, вироблення в учнів правильного темпу та ритму виробничих процесів. Уроки трудового навчання сприяють також розвитку дрібної моторики школярів з інтелектуальними порушеннями, рухової сфери загалом, координованості дій. Велику роль відіграє трудове навчання у корекції порушень інтелектуальної сфери шляхом розвитку пізнавальних психічних процесів, розумових операцій, удосконалення мислення та мовлення. Такі корекційні можливості стосовно учнів з порушеннями інтелекту можна реалізовувати на уроках трудового навчання як у спеціальній школі, так і в закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

Подальші дослідження цього питання вбачаємо у вивченні різних аспектів формування особистості школяра з інтелектуальними порушеннями засобами трудового навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гіренко Н. А. Спеціальна методика трудового навчання: навчальний посібник для здобувачів бакалаврського рівня вищих навчальних закладів за спеціальністю 016 «*Спеціальна освіта*» та вчителів початкових класів спеціальної школи Н.А. Гіренко. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2020. 103 с.
2. Левицький В.Е. Спеціальна методика викладання ручної праці: Курс лекцій. Кам'янець-Подільський, 2008. 72 с.
3. Молодід А.Б., Чеботарьова О.В. Корекція загальної і дрібної моторики в учнів з порушеннями інтелекту на уроках трудового навчання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715997/1/>
4. Хохліна О.П. Проблема корекційної спрямованості трудового навчання дітей з інтелектуальними вадами. Актуальні питання корекційної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / За ред. В.М.Синьова, О.В.Гаврилова. Вип.IV. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2014. С. 412-422.